

**Florin Curta - *The Making of Slavs: history and archaeology
on the Lower Danube Region, cca. 500-700***
Cambridge University Press, 2001 (350 p. + două anexe, index, bibliografie)

Unul dintre cei mai reprezentativi arheologi ai noului val și-a concretizat preocupările pe care i le cunoaștem - încă de pe vremea când activa în cadrul Institutului de Arheologie de la București - printr-o carte cu titlu provocator. Parcurgerea textului ne va lămuri că alegerea nu este nici întâmplătoare, nici gratuită.

Conștient că această recenzie nu poate fi una scurtă, prefer să nu comentez primul capitol (*Slavic ethnicity and the ethnies of the Slavs: concepts and approaches*) - în curs de apariție, în versiunea românească, în *Arheologia Medievală*¹ - și am să trec direct la al doilea, referitor la izvoarele literare ale istoriei timpurii a slavilor (p. 36-73). Cei care au simțit vreodată că „au o problemă” cu istoricii bizantini - vor primi aici satisfacție, dar mai ales subiecte de meditație: Procopius probabil că a văzut Peninsula Balcanică numai în desene; Iordanes nu avea surse de prima mână, nici măcar tradiția orală gotică, pe care se bazau comentatorii, realizând o compilație de surse vechi (de ex. Cassiodor, Pliniu) și hărți militare recente; Malalas nu a fost martor ocular la evenimente, scriind după o cronică (pierdută) a orașului Constantinople; Menander folosește aproape exclusiv surse oficiale (informații, deci, „prelucrate”); arhiepiscopul Ioan (autor al primei cărți a „Miracolelor Sf. Demetrius”) a fost martor ocular dar a exagerat tot ce a văzut; Theophilact Simocatta nu are competență militară sau geografică, nu și-a înțeles sursele (folosește un „jurnal de război” produs la curtea lui Phocas, care exagerează meritele generalului Priscus, ginerele împăratului...), narațiunea sa fiind confuză (sursă a unei nesfârșite sfade între

comentatorii zilelor noastre referitor anul de debut al campaniilor lui Mauriciu împotriva avarilor) și nu de puține ori bombastică; Theophanes face atâtea confuzii încât datările exacte sunt numai rodul întâmplării; sursele referitoare la migrația croată ale lui Constantin Porphyrogenetul nu sunt mai timpurii decât veacul IX și sunt contradictorii; Leo al VI-lea este protocronist și își imaginează că eforturile militare ale lui Mauricius erau destinate aducerii slavilor... la sudul Dunării, etc. Comentariul autorului este mult mai puțin acid sau distructiv decât ar putea sugera această seacă enumerare, un cititor atent putând rămâne cu numeroase beneficii în tentativa de apropiere de sursele istorice reale ale surselor, în special pe filonul principal al discuției asupra slavilor (numele acestora în surse, așezămintele sociale, poziția lor excentrică în diplomația bizantină, ticurile mentale ale surselor - de ex. „teoria climatului”, binomul independență-supunere în relațiile cu avarii, elemente de etnografie).

De altfel, capitolul 3 are exact acest obiect: „Slavii în sursele timpurii” (p 79-119); cu excepția unei introduceri teoretice (conceptele folosite de-a lungul timpului pentru descrierea fenomenului, de ex. „ținut primordial”, „migrație”, „reconquista”, ș. a.) capitolul realizează un cronologie a evenimentelor din Peninsula Balcanică, având ca punct de plecare sursele literare. Întreprinderea - deloc ușoară - este departe de a fi prima sau ultima de acest gen², iar utilitatea ei nu rezultă din originalitate, ci chiar din confruntarea cu texte similare,

¹ *ArhMed* 4, 2002, în curs de apariție; din câte am înțeles, este vorba despre o versiune rescrisă în limba română, nu doar de o simplă traducere.

² O lucrare similară, semnată de autorul acestor rânduri, este în curs de apariție în *Muzeul Național*, respectiv un capitol (revizuit) al tezei de doctorat. Materialul urmează să apară în trei numere consecutive ale periodicului menționat (din care primele doua au apărut în *Muzeul Național* 14/2002 și 15/2003.

acest efort colectiv fiind singurul care poate conduce la reducerea variabilelor istorice ale acestor agitate secole, marcate de evenimente cu urmări dramatice pentru configurația etnică și culturală a sud-estului european. Dincolo de mici derapaje (de ex. Câmpia Burnazului este departe de a fi o zonă „aridă”, cel puțin pentru motivul că este străbătută de numeroase râuri, așa încât nu se potrivește peisajului argumentativ al campaniei lui Petrus din 594 [?]) și datări încă discutabile, demersul lui Florin Curta este interesant fiindcă urmărește teme importante precum efectele strategiei globale a Imperiului asupra situației din Balcani sau distincția dintre „raid” și „migrație”, și se concretizează prin concluzii care, fără a fi noi, confirmă unele tendințe ale istoriografiei actuale (ex. principalul episod al migrației slave se consumă în primii ani ai lui Heraclius, nu după revolta lui Phocas).

Capitolul 4 - *Balcanii și limes-ul dunărean în secolele VI-VII* (p. 120-189) este unul dintre cele mai mari și mai dense, care, nu mă îndoiesc, va fi citit cu la fel de mult interes de „clasicști”, nu numai de specialiștii în fenomenologia migrațiilor. Capitolul debutează cu o observație de fond: retragerea armatei și administrației romane din Balcani, la începutul sec. al VII-lea, este pusă de obicei pe seama așezării slavilor în acest teritoriu; în general, cercetătorii sunt înclinați să analizeze ce s-a întâmplat cu lumea romană la contactul cu nord-dunărenii, fără a reflecta la ce s-a întâmplat cu barbarii în contact cu lumea romană; bunul motiv „*e treaba «barbarilor»*” e păgubos, așa adăuga eu, atâta vreme cât se atribuie mecanic „barbarilor” orice fenomen considerat *a priori* „neroman”. Capitolul este structurat pe mai multe secțiuni, din care cele mai substanțiale sunt cele dedicate evidenței arheologice (124-142 pentru așezări civile; 155-169 pentru *limes*). Cu o bibliografie impresionantă, desfășurându-se pe suprafața întregii peninsule, exemplificările argumentează un set de fenomene care ar putea fi adunate sub genericul degenerescenței modelelor antice și genezei structurilor medievale, evoluție care

debutează mult înaintea secolului al VI-lea. Într-o enumerare fatalmente incompletă, este vorba despre: contractarea orașelor antice pe o acropole; dezintegrarea nucleelor urbane ortogonale în nuclee radiale centrate pe biserici; abandonul obiectivelor publice civile (forum, *thermae*); ruralizarea sistemului de construcție a edificiilor private (pietre legate cu lut, apariția vetrelor și cuptoarelor) și a inventarelor (unelte agricole, ceramică lucrată cu mâna sau cu roata înceată); adăugarea de construcții prin adosare, fie la zidul de incintă (cu blocarea *intervallum*-ului), fie la biserici sau alte edificii publice; dispariția vilae-lor rustice de la jumătatea sec. V, reducerea drastică a așezărilor rurale, dar și raritatea mănăstirilor (reflectând diminuarea securității); apariția cimitirelor intra-muros. Câteva aspecte sunt de subliniat în mod special. În primul rând - faptul că o serie de fapte sau artefacte (unele tipuri ceramice sau unele fibule „slave”) au fost puse în trecut fie pe seama refugiaților, fie mai ales pe seama unor presupuse implantări slave, încă din partea finală a sec. VI, ceea ce tinde să fie reconsiderat, iar producătorii sau purtătorii ar putea fi chiar militari romani; un caz aparte îl reprezintă orașele *noi*, precum Zikideva (lângă Veliko Tărnovo, căruia îi lipsește și *forum*-ul, și structura ortogonală, și *intervallum*) sau Justiniana Prima (pentru care Procopius nu amintește nici o construcție publică civilă, iar cercetările arheologice nici nu au relevat obiective de acest gen), care demonstrează că alterările nu se datorează numai împrejurărilor nefaste, ci chiar unei alte mentalități, altor mecanisme sociale; dispariția exploatațiilor rurale nu pare compensată decât în mică măsură de unele implanturi agrare în mediu urban, iar subzistența pare asigurată doar prin sistemul *annona*-ei, generând dependența absolută de grâul egiptean (rezultatul? sfârșitul stăpânirii bizantine în Egipt, la 619, determină sfârșitul prezenței militare bizantine în Balcani, la 620, pentru mai mult de jumătate de veac); în fortificațiile mici, mai ales, un aspect interesant este existența unor locuințe rudimentare (din cărămidă nearsă, ca la Dinogetia, Sacidava, Iatrus, Novae, Bosman,

Ravna, Svetinja etc) sau cu cuptoare de cărămidă (Sucidava-Celei, Hajdučka Vodenica, etc), schimbarea destinațiilor unor *principia* sau *horreum*, prin diviziune (Iatrus), schimbarea peisajului faunistic (câinii și vânatul fiind la mare preț - reflexie a penuriei alimentare cronice), destinația agricolă a unor suprafețe din interiorul fortificației (în unele cazuri, ca la Golemanovo kale, s-a pus la îndoială chiar funcția militară), absența unor *horreum* pentru fazele de secol VI, sau pur și simplu absența oricăror amenajări interioare, în ciuda abundenței materialului ceramic (Sapaja și Čezava); fenomenele descrise nu definesc numai partea cea mai expusă a *limes*-ului, din preajma Dunării, ci și fortificațiile de dincolo de Stara Planina; de asemenea, ele nu definesc numai Balcanii, ci și restul lumii romane (de ex. Carthagina sau Chersones), diferențele fiind mai mult cantitative decât calitative.

Capitolul 4 se încheie cu o secțiune dedicată evidenței numismatice, naturală într-un demers global, precum cel abordat de Florin Curta. Interesantă ca lucrare de sinteză asupra Balcanilor, considerațiile istoricului sunt uneori fie ușor stângace (pune îngroparea unor tezaure de bronz nu pe seama pericolelor, ci pe seama dorinței de... teaurizare, în ciuda inflației care descuraja astfel de atitudini, și mai ales - dezavantajate de absența informației asupra celor mai noi cercetări românești în materie³.

³ Aș remarca în special teza de doctorat a lui Ernest Oberländer-Târnoveanu (*Relațiile daco-romanilor și populației românești cu lumea sud-est europeană în perioada secolelor IV-XIV*), prezentată în primăvara anului 2000 (cam la momentul la care Florin Curta își finaliza lucrarea, deci prea târziu pentru a fi eventual folosită), din care o secțiune importantă a fost publicată în 2001 (*From the Late Antiquity to the Early Middle Ages - The Byzantine coins in the territories of the Iron Gates of the Danube. From the second half of the 6th Century to the first half of the 8th Century*, în *Études byzantines et post-byzantine* 4, 2001, 26-69). O explicație importantă care lipsește cercetătorului din Florida este proveniența sud-dunăreană a tezaurelor de bronz de la sfârșitul sec. VI, din Muntenia, ceea ce-l face să caute explicații pentru fenomene care nu există (încetarea fenomenului de teaurizare între 545 și 565, la nord de Dunăre, în interpretarea Curta, este de fapt o problemă de

Capitolul 5 este dedicat arheologiei popoarelor barbare de la granițele dunărene ale Imperiului bizantin (p. 190-226), o secțiune fiind dedicată germanicilor (gepizii și lombarzii), una - avarilor, iar una - stepelor de la nordul Mării Negre; oricât ar fi de curios, lipsește o secțiune slavă (misterul însă se va dezlega).

Secțiunea dedicată germanicilor - surprinzător de detaliată, la o primă vedere, ținând cont de tematica generală a cărții - converge către două idei majore, generând modele necesare argumentației generale: prima ar fi că identitatea socială este construită cu elemente ale culturii materiale (există „identificatori” ai unui status); a doua idee este că nu există un „fenotip etnic” al artefactelor, ci o manipulare specifică a „metaforelor” atribuite unor obiecte, care poate avea valoare etnică. Cele două grupuri - gepizii și lombarzii - au origini comune, aceleași stil de viață și aspirații, trăiesc într-o zonă proximală și, în consecință, împărtășesc o cultură materială cu multe identități (de ex. ceramica șampilată sau armamentul), rituri și ritualuri funerare cvasi-identice. Competiția militară produce însă identități noi, într-un efort de separare a „celor buni” de „cei răi”; ceea ce este surprinzător, poate, este că acești identificatori sunt mult mai expliciti în inventarul funerar feminin (prezența/ absența cerceilor, tipuri distincte de piepteni, deformarea/ nedeformarea craniilor, dar mai ales tipurile de fibule) decât în construcția identității masculine (prezența săbiilor damaschinate este singura particularitate a lombarzilor).

Secțiunea referitoare la arheologia avară subliniază - dincolo de avatarurile disjungerii celor trei perioade majore - dificultățile unei identități „asiatice”, a unor analogii indiscutabile cu teritoriile de proveniență, conturându-se ideea că această cultură este un produs spontan, contemporan noului statut de putere militară,

circulație și teaurizare pe chiar teritoriul imperiului, la Oberländer).

elaborat din elemente la fel de diferite și multiple precum armata khaganului⁴.

Secțiunea de analiză a arheologiei stepelor evidențiază exclusivitatea tezaurelor de argint și a înmormântărilor bogate, atât teritorial (v. fig. 24 de la p. 218: arealele sunt cvasi-exclusive, pe linia de demarcație a stepei), cât și material (tezaurele nu conțin arme și piese de harnașament; mormintele bogate nu conțin fibule digitate și cercei stelați). Distincția merge însă chiar mai departe, făcându-se observația că nu există în tezaure nimic utilitar, fiind acolo doar bunuri de prestigiu care adresează portul feminin (similar deci germanicilor din bazinul mijlociu al Dunării).

Capitolul 6 (*Elite și identitatea grupurilor la nord de frontiera dunăneană*) reprezintă partea de analiză arheologică. Așa cum era firesc, autorul nu-și propune examinarea de ansamblu a ceea ce curent se numește „arheologie slavă”, ci examinarea doar a trei aspecte relevante pentru *etnicul slav*: probleme de cronologie, chestiunea fibulelor „slave” și schimbări ale culturii materiale care ar putea fi asociate „stilurilor emblematice” (sau „identificatoare”, așa adăuga eu).

Probleme de datare a ansamblurilor arheologice găsește Florin Curta aproape în orice direcție, și din nefericire are dreptate. Metodologiile utilizate pentru definirea conceptelor culturale actuale este luată la bani mărunți, începând de la principiile stratigrafice ale cuplului Kukharenko-Rusanova⁵, la datarea arbitrară a unor

ansambluri arheologice (Hotomel, Garvăn-Silistra, Argos, Olympia - toate atribuite gratuit veacurilor VI-VII), amestecul unor materiale mult mai vechi (culturile Wielbark, Cerneahov, aspectul Dytynych-Trishin) în discuția asupra materialelor din secolele VI-VII (de multe ori tendențios), alături de strădania zadarnică a demonstrării legăturilor dintre culturile anterioare și cele studiate. Multe dintre materialele considerate timpurii pentru cultura materială slavă sunt deci mai târzii sau nu au nici o legătură cu slavii⁶. Unde sunt atunci slavii timpurii? Pentru a răspunde, fie și parțial, problemelor de datare, autorul analizează o serie de 327 de inventare de complex (din România, Basarabia și Ucraina), funcție de patruzeci și două de tipuri de obiecte, considerate „cronologic expresive”, grupându-le cronologic în patru etape, de-a lungul secolelor VI-VII. Rezultatul, pe ansamblu, este departe de a fi convingător, cel puțin din punctul meu de vedere. În primul rând metodologia lui Curta nu este aici foarte clară (ar fi și greu de explicat datările pentru 42 de tipuri de piese!), graficele folosite au fost probabil mult mai lizibile în formatul color de cercetare decât în cel alb-negru de publicare. Problema este

38; pentru critica metodei stratigrafiei orizontale în interpretare sovietică, v. Adrian Praetzelis – *The limits of arbitrary excavation*, în *Practices of Archaeological Stratigraphy*, p. 68-86, London & San Diego 1993.

⁶ Una dintre acuzele aduse școlii sovietice, care mie mi se pare doar parțial îndreptățită, este că Rusanova și-a datat complexele funcție de o schemă cronologică de principiu, în care formele cele mai simple erau cele mai vechi (p. 230); e de menționat că clasificarea Rusanovei nu se referea la forme, în general, ci la profilul buzei (v. I. P. Rusanova - *Slaviankie drevnosti VI-VII vv.*, Moskva 1976, p. 19, acestea evoluând într-adevăr "de la simplu la elaborat"; există și o clasificare a formelor recipientelor, care însă cred că iese în afara discuției prezente, fiindcă autorul nu a făcut nici cea mai vagă aluzie la problemele – reale – ale taxonomiei Rusanova), apoi că teza cercetătoarei sovietice s-a verificat *statistic* pe numeroase piese din Polonia și Slovacia, media unghiului la buză crescând constant între secolele VI-VIII, formele fiind tot mai elaborate (v. Eugen S. Teodor - *Ceramica uzuală din Muntenia de la sfârșitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului al VII-lea*, teză de doctorat accesibilă pe site-ul MNIR, http://www.mnir.ro/publicat/TTW/index_est.html). Fenomenul poate fi surprins parțial și pe situri din România, unde formele cu buză puțin dezvoltată sunt, *prezumptiv și în general*, mai timpurii.

⁴ Curioasă afirmația de la p. 206, conform căreia este dificil de demonstrat originea asiatică a ceramicii cenușii lucrate la roată (în imperiul avar timpuriu), împreună cu nota 35, în care se menționează că I. Bóna a afirmat această proveniență, dar alți autori au arătat posibilele legături cu ceramica Ipotești-Cândești, Curta abținându-se inexplicabil de la comentarii. Cea din urmă ipoteză este absolut ridicolă (nu există o specie cenușie lucrată la roată în cultura Ipotești-Cândești, ci variații de ardere a aceluiași tip generic, cu nuanțe cenușii numai în perioada inițială, evident fără nici o legătură - inclusiv cronologică - cu imperiul avar). Ipoteza asiatică este mai plauzibilă, dar ipoteza - simplă - a unui producător germanic local este cea mai naturală.

⁵ I. V. Kukharenko – *Slavianskie drevnosti V-IX vekov na territorii Pripiat'kogo Poles'ia*, în KSIA 57, p. 33-

că artefactele „bine datate” sunt în general din a doua jumătate a sec. VI sau mai târziu⁷, ceea ce face ca autorul să considere că majoritatea siturilor datează astfel, repetând - în alți termeni - experiența arheologilor mai vechi⁸, care, pe baza „analogiilor” cu siturile cu monedă pe nivel (Străulești, de ex.), (doar) în vremea lui Justinian, au datat astfel multe alte așezări (dacă nu au preferat cumva varianta înțeleaptă și generoasă cu datarea pe două secole); autorul nu neglijează posibilitatea ca unele situri dateate astfel în a doua jumătate a veacului să-și fi început existența mai devreme (ceea ce pentru așezările cu un singur episod de locuire este imposibil) însă este evident că nu are repere pentru epoca mai timpurie. În fine - am mai scris acest lucru -, vremea soluțiilor definitive pentru cronologie nu a venit încă, iar schema propusă aici este doar una dintre ele⁹, ceea ce nu scade cu nimic meritele acestei lucrări.

Și secțiunea dedicată fibulelor digitate se bucură de o atenție specială. Autorul remarcă întâi existența unui număr covârșitor de piese (multe mii!), care sfidează orice încercare de clasificare. Vechea clasificare a lui J. Werner (1950) este încă un standard în țările est și central-europene, dar nu datorită calităților intrinseci (Florin Curta o consideră explicit drept un eșec), ci datorită influenței

⁷ Din nefericire - unele argumente sunt pur și simplu false, precum cel din citatul de mai jos: *"Așa cum arătam în capitolul 4, este de asemenea perioada în care numărul de monede, atât din tezaure cât și izolate, începe brusc să crească"* (p. 246).

⁸ De ex. S. Dolinescu Ferche – *Așezările... de la Dulceanca*, București 1974, passim (v. în special concluziile).

⁹ Una destul de diferită - în teza mea de doctorat, accesibilă pe site-ul Muzeului Național (la adresa menționată supra, v. în special concluziile). Consider că astfel de diferențe, deși pline de consecințe la nivelul explicațiilor istorice, nu sunt esențiale, la acest moment al cercetării. Numeroasele aspecte convergente ale celor două lucrări, produse practic în același timp și independent, mi se par a se constitui în câștigul real al actualei generații de arheologi ai „migrației slave” (ghilimelele fac parte din concept), constituind o platformă – cu destule elemente de noutate – de pe care se poate construi mai departe. Nu am nici o îndoială că fraza anterioară va irita multă lume.

covârșitoare a arheologiei germane în această parte a Europei. Tot de la Werner citire, aceste fibule sunt „slave”, în ciuda faptului că s-a demonstrat, încă din anii 50, că în multe cazuri nu au nici o legătură cu mediul slav (exemplul cel mai clar este legat de frecvența mare în zona lacurilor Mazuriene). Autorul se supune cutumei și analizează, meticulos și ilustrat de cartări, tipurile Werner, punând în evidență particularitățile de origine și cronologie (I B este un tip târziu, cu cele mai vechi exemplare în Grecia; I C urmează modele mazuriene; I D este tot de origine mazuriană, însă piesele descoperite în România par a fi producție locală; I F - ar putea fi originat chiar în România etc.). Dintre concluziile secțiunii, să reținem că dacă unele tipuri lipsesc din teritorii de referință (Lacurile Mazuriene, Crimeea), toate se regăsesc la Dunărea de Jos, ceea ce este suficient de expresiv din punct de vedere al conexiunilor complexe ale societății dunărene. Altă observație interesantă este că, cel puțin aparent, fibulele digitate sunt și ele legate de portul feminin, iar că relațiile „long distance” pe care le relevă decorația fibulelor sugerează o participare a instituției exogamiei (un termen tot mai frecvent angajat, în ultimii ani, pentru a explica aculturația); fibulele sugerează o „mișcare”, care nu este însă cea a „migrației” (temele decorative „migreză” de la nord la sud, dar și invers), ci a schimbului de femei, temeiul alianțelor. Fibulele nu sunt deci numai simboluri ale poziției sociale, ci și simboluri ale puterii și conectivității.

A treia secțiune a capitolului 6 este dedicată global culturii materiale, atacând tematică diversă (locuințe, ceramică, tăvițele „slave”). Dintre numeroasele observații interesante reținem că nu există o „regulă a jocului” în construcția locuințelor, neputând fi pusă în evidență anume preferințe pentru anume regiuni. Autorul se întreabă, dilematic, dacă există o relație între resurse și preferința pentru un anume tip de cuptor. Răspunsul se află, cred, în Câmpia Română,

unde se găsesc numai cuptoare de lut (pentru a fi scurt, fiindcă discuția nu e simplă)¹⁰.

Considerațiile lui Florin Curta referitoare la ceramică sunt mai degrabă dezamăgitoare - dar lipsa de apetență a autorului pentru subiect nu constituie o surpriză -, și ar trebui poate trecute sub tăcere. Am să subliniez doar falsitatea afirmației că vasele decorate cu alveole și creștături se asociază numai cu obiecte din a doua jumătate a sec. VI, fără a argumenta aici, fiindcă am făcut-o deja în mod repetat¹¹. Autorul sesizează însă corect faptul că crucile trasate pe pasta udă a vaselor reprezintă un „set regional de simboluri”, respectiv un marcaj cultural care separă extra-carpaticul de alte arii geografice, cât și analogiile central și vest-balkanice ale cruciulițelor de bronz și a tiparelor. Autorul remarcă de asemenea că cele mai timpurii exemplare de tăvițe sunt în România, în ciuda convingerii cercetătorilor slavi că ar fi un produs genuin ucrainian, dar nu cunoaște existența a cel puțin patru piese databile cert la mijlocul sec. al V-lea (ceea ce i-ar îmbunătăți argumentația); chiar incompletă, cartarea descoperirilor (p. 297, fig. 72) nu lasă nici un dubiu asupra originii culturale a piesei.

Capitolul se încheie cu concluzii demne de toată atenția: este necesară o retragere din „migraționismul” clasic, fiindcă teza nu corespunde datelor arheologice. Autorul își fundează argumentația cu un frumos citat: „*Culturile nu migrează. Migrează grupuri mici de oameni, care au interese foarte bine precizate*”¹², punctând apoi că a vorbi despre cultura Praga ca despre cultura slavilor în

migrație este, de aceea, un non-sens. Arealele de la Dunărea de Jos antedatează pretinsul *Urheimat* („teritoriu originar”) al slavilor din Polezia („migrat” recent spre Podolia și Bucovina) și lipsesc probele materiale că așezările de epocă din Moldova și Muntenia ar aparține unor coloniști din nord. Concluzii cu care recenzentul este în perfect acord.

În elaboratul plan al lucrării urmează un nou capitol (7) al cărui accent se deplasează, din nou, pe comentariul izvoarelor, de această dată cu un scop bine definit, studiind *Puterea* în societatea slavă timpurie. Sunt analizate conceptele cele mai frecvente ale surselor, precum „democrația” slavilor, o noțiune de contrast cu „monarhia” romanilor, adică o altă față a binomului barbarie-civilizație. Nu scapă de analiză nici conceptele istoriografilor moderni, precum celebra „democrație militară” a perechii Morgan-Engels, care a făcut școală - nu numai sovietică; conceptul nu poate fi operațional pentru societatea slavă timpurie, întâi fiindcă „modelul” ideologic modern presupune un conducător militar (peisajul societății slave fiind mai degrabă anarhic), apoi fiindcă lipsesc piese importante din angrenaj, precum „sfatul bătrânilor” (pentru care nu există *nici un fel de atestare*), sau comerțul activ (vehicul al devenirii „claselor sociale”). În general, societatea slavă, la epoca de referință, este mult prea anarhică și arhaică¹³ pentru a accepta „mecanismele” presupuse de „democrația militară”.

Analiza poziției sociale a conducătorilor slavi cunoscuți din izvoare este intermediată de un set de concepte împrumutat din antropologia insulară pacifică - o întâmplare inedită în istoriografia problemei -, pentru care am să folosesc chiar formulările englezești (mi se par intraductibile): „great-men” (o personalitate ridicată conjunctural, cu prilejul unui război, de pildă, fără altă autoritate - de pildă cea de „distribuitor de bunuri” - decât cea conferită de împrejurare,

¹⁰ V. și studiile recente pe această temă ale lui Ioan Stanciu (*Așezarea slavă timpurie de la Lazuri...*, StComSM, 15-16, 1998-1999, p. 115-266, din care p. 118-130 sunt dedicate problematicii generale ale locuitorilor de epocă; idem - *Slavii timpurii în cercetarea arheologică românească*, în EphNap 11, 2001, p. 105-143), care se distanțează atât de punctele de vedere ale lui Curta, cât și de ale mele.

¹¹ E. S. Teodor - *Sistemul Compas...*, București 1996, p. 30-31; idem, teza de doctorat (v. trimiterea supra, § 12.3).

¹² David Anthony - *Migration in archaeology: the baby and the bathwater*, în *AmAnth.* 92, 1990, p. 909.

¹³ Nu am înțeles, totuși, de unde rezultă că societatea nord-dunăreană ar fi „puternic orientată spre agricultură și consum de cereale” (p. 316)

de statură și curaj); „big-men” (personalitate ridicată în condiții „concurențiale”, sau „democratice”, pe calea competiției organizatorice - în special cu prilejul sărbătorilor -, cu atribuții în distribuția bunurilor); „chiefs” (cu un profil similar cu al „big-men”, dar cu o poziție moștenită, deci fără concurență și la un nivel de organizare mai evoluat). Este dificilă evaluarea rezultatelor concrete ale implementării unor concepte de transplant, însă ieșirea din rutina „șefilor de trib” sau a „cnezilor” nu poate fi decât benefică. Lectura este oricum interesantă, fiindcă terminologia analitică este tot timpul confruntată cu termenii angajați de chiar autorii antici (*rex, exarh, hegemon, etc.*).

Am să mă opresc asupra concluziilor capitolului 7, formulate chiar de autor. În ciuda numeroaselor detalii furnizate de Procopius, există indicii că el nu știa aproape nimic despre slavi și societatea lor; deși a înregistrat cu grijă numele conducătorilor diverselor grupuri etnice, nu furnizează nici o informație de acest tip despre slavi. Întrebarea este dacă astfel de conducători - care ar fi meritat nominalizați - existau înaintea jumătății secolului al VI-lea, sau societatea slavă se afla, într-adevăr, la un stadiu atât de indistinct; cert este doar că era percepută astfel, iar dintre argumentele multiple voi alege doar faptul că Procopius numea „armate” corpurile militare ale tuturor celorlalți și „gloate” - pe cele ale slavilor, în cele mai multe cazuri (astfel de discriminări operând și la nivel politic sau diplomatic). Primele nume de conducători slavi apar în izvoare din deceniul șapte, iar detaliile se înmulțesc pentru ultimul sfert de veac. Nume ale unor comunități (triburi) nu sunt însă cunoscute decât pentru veacul al VII-lea. Se poate presupune că există o relație causală între structurarea progresivă a societății slave și ritmul în care astfel de informații sunt furnizate de către istoricii bizantini (evident, cu o oarecare întârziere). Un lucru totuși nu am înțeles: cum a ajuns Florin Curta la concluzia că numărul de arme din așezările nord-dunărene este

„relativ semnificativ” și care ar criteriile (comparative?) ale unei astfel de aprecieri¹⁴.

Concluziile cărții (p. 335-350) se deschid spectaculos. Autorul relevă - spre stupefacția cititorilor, presupun - că subiectul cărții nu au fost slavii, ci procesul care a condus la conceptul de „slav”, afirmând - nici mai mult nici mai puțin - că slavii nu sunt produsul, ci... invenția secolului al VI-lea. Se face aici o distincție necesară dintre imaginea *celorlalți* („outsider”-ii) și auto-identificarea („insider”-ii). Noțiunea de „slav” a fost un concept politic bizantin, creat pentru a defini populații nord-dunărene, puțin structurate politic sau chiar anarhice (care deci nu pot fi partener politic sau militar). Numele etnic („sloven”) a fost utilizat numai la marginile lumii slave, la contactul cu alte etnii (slavii preluând acolo imaginea „din oglindă”), iar declararea identității etnice slave trebuia să mai aștepte secolul XII și Vechea Cronică Rusă, acolo unde „crearea slavilor ajunge la un sfârșit, începând altă poveste, aceea a căutării unor aneștri” (p. 350).

Concluziile prilejuiesc și un interesant excurs lingvistic, în care slava comună (dinaintea diferențierii limbilor „naționale”) este considerată o *lingua franca* a Imperiului avar și împrejurilor, preluată și în Imperiul bulgar, mijlocind diversitatea etniilor, însă utilizată mai ales după conversie (865), fiindcă urmele slavei comune în topografia Bulgariei sunt foarte slabe. Impunerea acestei limbi pe suprafețe apreciabile este datorată mai ales slavei bisericesti. De altfel, urmele lăsate de slava comună în română (circa 15 termeni pătrunși anterior secolului IX), greacă sau albaneză

¹⁴ Nota 44 de la p. 334 dubitează asupra opiniei unui cercetător român (S. Dolinescu-Ferche - *La culture «Ipoțesti-Cindești-Ciurel»...*, Dacia 28, 1984, p. 145) care considera că armele din așezări sunt prea puține pentru a construi profilul unei populații războinice. Curta enumeră, din bibliografie, 16 vârfuri săgeată și 4 vârfuri de lance, numărând și descoperirile din Moldova, Bucovina și Basarabia; o fi mult, o fi puțin? Eu aș zice că un vârf de săgeată la 4-5 așezări și un vârf de lance la câte o provincie istorică - e puțin pentru o populație presupus războinică. Dar, din nou, lipsește criteriul de comparație (inclusiv recenzentului).

sunt foarte sărace. Slava a fost însă folosită, foarte probabil, ca o „*marcă a graniței etnice*” (p. 346), precum „*stilurile embleme*” (ale fibulelor, de ex.), altfel spus ca un efort al vârfurilor sociale non-nomade și non-bizantine de a se identifica pe sine. Am să finalizez aceste comentarii cu un citat cât se poate de expresiv: „*slavii nu au devenit slavi fiindcă vorbeau slavă, ci fiindcă au fost numiți astfel*” (p. 346).

Am să concluzionez cu câteva considerații personale, încercând să evit etichetările, în măsura în care acest lucru este posibil. În primul rând, cartea lui Florin Curta este o *altfel de sinteză* asupra problematicii Dunării de Jos în secolul al

VI-lea, și primul produs teoretic românesc (cel puțin prin origine) pe tărâmul arheologiei și istoriei slave vechi. Fără îndoială, unele perspective ale autorului sunt surprinzătoare, și cred că suntem departe de momentul evaluării echilibrate a importanței lucrării. Probabil vom avea nevoie de ceva timp pentru înțelegerea unor concepte, a unor tehnici de cercetare, și mai ales a impactului pe care cartea îl va avea asupra noastră. Deocamdată, singurul lucru important și urgent ar fi publicarea lucrării în limba română, pentru a facilita accesul specialiștilor la o lucrare care îi privește foarte direct, și despre care, nu mă îndoiesc, se va vorbi foarte mult și în străinătate.

Eugen S. Teodor